

AHMET SAĞLAM. *MEMLÛKLERDE TOPRAK YÖNETİMİ İKTÂ'*. İSTANBUL: YEDİTEPE AKADEMİ YAYINLARI, 2021

Yusuf ÖTENKAYA*

Özet

Bu eser, Memlûklar'da toprak sistemini bütün yönleriyle ele almakta olup iktâ' sistemini devletin işleyiş zihniyetinin temeli olarak görmektedir. Aynı zamanda bu çalışma hususi olarak Batılı araştırmacıların iddialarına antitez mahiyetinde kurgulanarak iktâ' sisteminin feodalite, iktâ' sahiplerinin feodal bey ve çiftçilerin de köle olduğuna esaslı bir itiraz yöneltmektedir. Bunun yanı sıra toprak sisteminde karşılaşılabilecek en ufak problemin devletin mukadderatını ciddi anlamda olumsuz etkileyeceğini vurgulamaktadır.

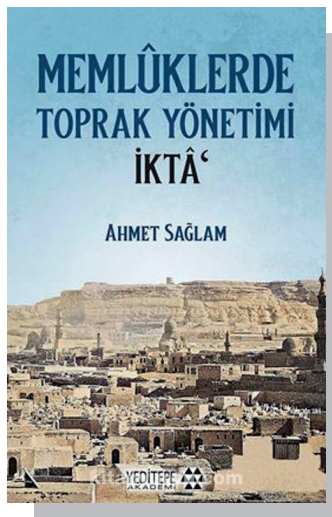
Anahtar Kelimeler: Memlûklar, Nizam, Toprak Yönetimi, İktâ', Ravq.

AHMET SAĞLAM. *LAND MANAGEMENT IQTÂ' AMONG THE MAMLUKS.* YEDITEPE ACADEMY PUBLICATIONS, ISTANBUL 2021.

Abstract

This work deals with the land system in the Mamluks in all its aspects and considers the iqtâ' system as the basis of the mentality of the state's functioning. At the same time, this work is specifically designed as an antithesis to the claims of Western scholars and raises a fundamental objection that the iqtâ' system is feudalism, the iqtâ' owners are feudal lords, and the farmers are slave. It also emphasises that the slightest problem in the land system would have a serious negative impact on the fate of the state.

Keywords: Mamluks, Order, Land governance, Iqtâ', Ravq.

Burdur Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Ahmet Sağlam'ın kaleminden çıkan bu eser, *iktâ'* sistemini bütün yönleriyle ele almanın yanı sıra hususi olarak Batılı araştırmacıların İslam toprak rejimine yönelik yaptıkları incelemelerin sınırlılıklarını tamamlamaya yönelik atılmış bir adımdır. Müellif bu çalışmada oryantalistlerin *iktâ'* sahiplerini “feodal bey”, emrinde bulunanların ise “köle asker” şeklinde telakki edilmesini sorunsallaştırmaktadır. Elbette bunu serdederken ıstılahların o dönemde tam olarak ne anlam ifade ettiğini ve bunun dışında hareket edilmesinin anakronizme yol açacağını vurgulamıştır. Aynı zamanda müellif, Sato Tsugitaka ve Fuad Köprülü'nün iddia ve tespitlerini merkeze alarak *iktâ'* nizamına dair Batılı tezlerin ciddi anlamda eleştirildiğini belirterek bu hususta yapılan çeşitli çalışmalara işaret etmiştir.

İki bölümden oluşan eserde Memlûklar dönemine kadar olan tarihsel süreçte *iktâ'* sisteminin ve toprak yönetimin mahiyeti ve gelişimi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Memlûklar döneminde *iktâ'* nizamı ele alınmaktadır.

* Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, yusufotenkaya@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6721-4888.

İktidarın siyasal istikrarı açısından *ravk* ve iktâ' tanzimi, çeşitli dönemlerde yapılan tahrir çalışmaları, iktâ' tevcihlerinin ne şekilde gerçekleştiği, Memlûk ordusunun iktâ' nizamı ile ilişkisi, vergilendirmeler ve son olarak devlet ve toplum hayatında iktâ'nın yeri vb. mevzuular özelinde dakik incelemelerde bulunulmuştur. Eserin giriş kısmında iktâ' nizamının mahiyeti, Selçuklu örneği ve merkezîyetçi devlet inşası, feodalite-iktâ' mukayese-si ve F. Köprülü ile S. Tsugitaka'nın eleştirel yaklaşımları ele alınmaktadır.

Müellifin temel iddiasına göre genel olarak İslamî toprak sistemi yalnızca toprakların pay edilmesi ve bunlardan sağlanan gelirlerden ibaret değildir. Bilhassa 10. yüzyıldan itibaren sistem, askerî iktâ' nizamı hâline gelmiştir. Bu nizamın ise devlet ve toplum düzeni ile yakından ilişkileri vardır. Sultan ve iktâ' sahipleri arasında olduğu kadar iktâ' sahipleri ile çiftçiler arasında da sıkı bir münasebet söz konusudur. Burada çiftçiler hiçbir şekilde muktâ'nın keyfî tasallutunda olmayıp belli şerf haklar dahilinde hayatlarını sürdürmektedirler. (s. 14) Bu bakımdan askerî iktâ' nizamının, *feodalite*, *fief* ve *beneficium*'dan farklı olduğu, insanların köleleştirilme-yip hukuk odaklı bir sistem dahilinde öngörülebilir bir yaşam biçimine sahip olduklarından bahsedilmektedir. (s. 19)

Mısır ve İktâ' başlıklı birinci bölümde Nil Nehri eksenli bir anlatım geliştirilmiş; tarihin ilk zamanlarındaki durum hakkında malumat verilerek gelir durumlarının neler olduğundan bahsedilmiştir. Mısır'ın fethi ile birlikte yeni bir hukuk sistemi çatısı altına giren halkın mülküne dokunulmamış, vergilerini ödedikleri müddetçe toprakları ellerinden alınmamıştı. Aynı zamanda vergi ve malî konularda uzman olan yerli Kıptîlerin kâtip olarak görevlerini ifâ etmeye devam ettikleri bilgisi verilmiştir. Toprak yönetimi ve iktâ'nın *ravk* sistemine dayalı olduğu ve bunun farklı zamanlara göre değişkenlik arz ettiği bilgisi verilmiştir. Ancak *ravk*ta yalnızca ölçüm yapılmıyor, bunun yanı sıra haraç vergilerinin ölçümü ve gelirlerin tahsis edileceği askerlerin paylarının belirlenmesi de gerçekleştiriliyordu. Müellif, tahrir çalışmalarıyla bağlantılı olarak belli ölçüm istilahlarını da açıklığa kavuşturmuştur. İktâ', *irdeb*, *krat*, *misal*, *ravk*, *feddan* vb. kavramların mahiyeti detaylarıyla ortaya konulmuştur. Aynı zamanda tarihi süreç içerisinde ekili-dikili alanların durumunu da gözler önüne sermektedir. (s. 59)

Batılı araştırmacıların toprak yönetimi ile ilgili aşamadıkları sorun *abdi kinn* ifadesidir. Bu ifadeyi ekseriyetle kölelikle özdeşleştirip insanları bir bakıma toprağa dayalı serf mesabesinde görmüşlerdir. Ancak özellikle de S. Tsugitaka'nın perspektifini esas alan müellif, toprak-insan bütünselliğini dikkate alarak açıklama geliştirmiştir. Bu doğrultuda *abdi kinn* ifadesiyle kavramsallaştırılan çiftçilerin gerçekte köle değil hayat boyu ekim-hasat işi ile uğraşarak geçimlerini temin eden insanlar olduklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra mülkiyet konusunda arazi temlikinin kimsede olmayıp asıl olan şeyin üretim canlılığı olduğunu vurgulamıştır. (s. 62)

Müellif, *Memlûk Dönemi İktâ' Nizamı* başlıklı ikinci bölümde iktâ' sistemini, askerî iktâ' nizamı ile irtibatlı ele almaktadır. Bu bakımdan Memlûklar'da iktâ' sistemini Selçuklu, Fâtımî ve Eyyûbî Devleti'nden farklı bir şekilde değerlendirmektedir. İktâ'nın bu dönemde farklı istilahlarda kullanıldığını belirten müellif, *iktâati'l-ceyşiyye*, *hubz*, *ahbâzü'l-ümera ve'l-halka ve'l-ceş* tabirlerine de değinmiştir. (s. 74) Ayrıca Mısır topraklarının 24 kırata ayrıldığını ve ekseriyetle pek çok defa yapılan *ravk* çalışmaları ile iktâ' tahsisatlarında yapılan değişikliklerden bahsetmiştir. Söz gelimi I. Baybars (1260-1277) devrinde 4 kırat sultana, 10 kırat ümeraya, 10 kırat da halka askerlerine ayrılmıştır. (s. 77) Hüsameddin Lâcîn (1296-1299) döneminde ise 4 kıratın sultana, 11 kıratın ümera ve halka askerlerine, 9 kıratın ise ordu tahsis etmek üzere ayrılması planlanmıştır. (s. 83) Bu yeni çalışma, emîrlerin ve halka askerlerinin paylarının ayrı ayrı olmak üzere %45 azalması anlamına geliyordu. Müellife göre değiştirilen bu nisap, devlet içerisinde ciddi tartışmalara ve kaos ortamına neden olmuştu. Neticede seçkin emîrlerin paylarının azaltılması sonucunda patlak veren ayaklanma nedeniyle önce Nâibü's-saltana Mengü Temür (ö. 698/1298) hemen ardından da Sultan Lâcîn öldürülmüştü. (s. 83)

Müellif, devlet nizamının çökmesinin temel sebeplerinden biri olarak *ravk* çalışmaları ile yapılan tahsisatlara işaret etmiştir. Toprakların süreç içerisinde hanedan üyeleri arasında paylaşılması ve miras yoluyla evlatlarına intikal ettirilmesi işleyişin ve otoritenin inkırazına neden olmuştur. Zenginliklerin tek elde toplanması askerî iktâ' sisteminin doğasında bulunan nimet-hizmet ilişkisini atalete uğratmış ve en nihayetinde de Memlûk ordu yapısının bozulmasıyla neticelenmiştir.

Sağlam'ın bu eseri, Memlûk askerî iktâ' sistemini farklı bir veçheyle ele alarak toprak sistemi konusunda alana önemli bir katkı sunmuştur. Muktâ' ile çiftçiler arasındaki münasebete tarihsel olduğu kadar fikhî bir perspektifle de yaklaşıp çiftçilerin toprağa dayalı köle (abdi kinn) oldukları iddiasını tenkit ederek bu hususta yeni açıklamalar geliştirmiştir. Bunun yanı sıra toprak sistemi ile askerî-siyasi bakımdan doğrudan ilişki

kurup iktâ' hususunda karşılaşılabilecek en ufak sorunun askerî-siyasi açıdan sonuçlarının olacağını sarih bir biçimde ortaya koymuştur. Bir başka ifadeyle, devletin mukadderatını toprak sisteminin salahiyetinde görerek kadim gelenek ile irtibat kurup İbn Haldûncu bir yöntem ile devlet açısından toprak sisteminin ve adaletin asıl olan şey olduğunu vurgulamıştır.